

П. С. Шидловський, Б. В. Мамчур, М. В. Чимириш, С. Пеан

ОСТЕОЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ З ГОСПОДАРСЬКОЇ ЯМИ 6 МЕЖИРІЦЬКОЇ СТОЯНКИ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБ'ЄКТУ

Стаття присвячена історії дослідження та опису остеологічного матеріалу з господарської ями 6 Межиріцької пізньопалеолітичної стоянки. На основі вивчення архівних матеріалів про попередні розкопки, а також безпосереднього дослідження вмісту заповнення об'єкту, подається узагальнений опис фауністичних решток. Особливу увагу приділено знахідкам кісток та бивню, які мають сліди цілеспрямованої людської обробки. У результаті застосування археозоологічного та технологічного аналізів було виділено кілька основних категорій оброблених предметів з органічних матеріалів. Це дозволило виявити деякі технологічні тенденції та поглибити розуміння господарства і побуту палеолітичних мисливців Межиріцької стоянки.

Ключові слова: Межиріч, епігравет, археозоологія, фауністичний комплекс, кістяні знаряддя.

Вступ. Верхньопалеолітична стоянка Межиріч знаходиться на території однойменного с. Канівського р-ну Черкаської обл. Пам'ятка розташована на мису утвореному долинами річок Росі та Росави, на відстані 200 м від високого корінного схилу плато р. Росі. Геоморфологічно стоянка знаходиться на другій надзаплавній терасі р. Рось, ускладненої конусом виносу давнього яру у долину цієї річки. Тераса має висоту 10—12 м над сучасним рівнем Росі, а сам мис знаходиться приблизно за 12 км на захід від сучасної долини р. Дніпро (Нужний 2015, с. 211—213).

Палеолітичні культурні рештки стоянки залягають на глибині 2,5—3 м від сучасної поверхні, трохи вище основного рівня покрівлі алювію другої надзаплавної тераси Росі. Пам'ятку датовано радіокарбонним методом в межах 15—14,3 тис. р. тому. У цих рамках сходять-

ся більшість з дев'ятнадцяти зразків, що були отримані з деревного вугілля, а також кісток мамонта, вовка і псаця та проаналізовані у різних лабораторіях (Haesaerts et al. 2015, р. 382—384).

Перші дослідження стоянки пов'язані з діяльністю академіка І. Г. Підоплічка, який відкрив та повністю розкопав три житла, побудовані з мамонтових кісток, та описав три господарсько-побутові комплекси (ГПК) (Підоплічка 1969; 1976). Під його керівництвом, розкопки тривали з 1966 по 1974 рр. У 1969—1970 рр. дослідником було відкрито та досліджено друге житло, на південь від якого спостерігалось поширення потужного культурного шару, «топталища».

Другий етап дослідження тривав з 1976 по 1989 рр., під час якого групою українських та російських спеціалістів (Н. Л. Корнієць, А. О. Величко, Ю. М. Грибченко, Е. М. Зелісон) під керівництвом завідувача кафедри археології, етнографії та музеєзнавства Київського університету М. І. Гладких було проведено розкопки та міждисциплінарні дослідження стоянки. В ході робіт було відкрито та розпочато дослідження четвертого житла, а також господарських ям і ділянок культурного шару, пов'язаних із житлами 2 і 4. Так, у 1976 р., в межах другого ГПК на південний захід від другого житла було виявлено та повністю досліджено господарську яму разом з потужним культурним шаром, що поширювався в південному напрямку (Гладких, Корнієць 1979; Дудник 2017).

Під час третього етапу з 1989 по 2002 рр. роботи на пам'ятці проводились українсько-американською експедицією під керівництвом Н. Л. Корнієць. На регулярній основі поча-

ли застосовуватися флотація та дослідження мікстратиграфії, розпочато використання лазерного теодоліту, змінено методику розмітки об'єктів на сектори, що якісно позначилось на дослідженні стратиграфії заповнення господарських ям. Ці методи сприяли автоматизації фіксації, збільшенню точності при визначенні глибини та розташування культурних решток. Під час цього етапу відбулось з'єднання розкопів, пов'язаних з 1-м, 2-м і 4-м ГПК та досліджено нові господарські об'єкти, що пов'язані з житлами з кісток мамонта — низка господарських ям та ділянки насиченого культурного шару (Корниец 1997, 2000).

З 2003 р. починається сучасний (четвертий) етап. Пам'ятка комплексно досліджувалась спільною українсько-французькою експедицією за участі Інституту археології НАН України та французького Інституту палеонтології людини (Institut de Paléontologie Humaine) в межах програми Національної дослідницької агенції (Agence Nationale de la Recherche) «The end of the Mammoth Steppe: men / environmental interaction at Late Pleistocene in Eastern Europe» під керівництвом Д. Ю. Нужного та С. Пеана. З 2009 р. межиріцьку стоянку досліджують Кафедра археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (П. С. Шидловський), Інститут археології НАН України (Д. Ю. Нужний) та Національний природничий музей (Muséum national d'histoire naturelle, Paris), Франція (С. Пеан), із залученням вітчизняних та зарубіжних спеціалістів в галузі археозоології, геології, палеоботаніки, геоморфології тощо. У 2011—2012 рр. дослідження стоянки відбувалися завдяки співробітництву в рамках міжнародної українсько-французької програми «Дніпро» (Шидловський 2013). У 2017—2018 рр. вивчення об'єктів стоянки відбувалось в рамках виконання проекту ДФФД № Ф77/38811 «Межиріцька стоянка мисливців на мамонтів: археологічні дослідження та музеєфікація». На базі експедиції за підтримки Міжнародної спілки по вивченню четвертинного періоду (INQUA) проведено літню археологічну школу 1804S «Mezhyrich International Archaeology Summer School: interdisciplinary study of an Upper Pleistocene site» (Shydlovskiy et al. 2018).

Історія відкриття та дослідження ями 6.

Після виявлення та дослідження житлових споруд стоянки, постало питання встановлення їхнього контексту, що зумовило вивчення культурних нашарувань та об'єктів навколо жител. У 1995 р., під час дослідження нової ділянки розкопу, було зроблено припущення про розташування господарської ями на південь від другого житла, на кв. 22 та 23. Наявність заглиблення в цих квадратах простежувалась в плані починаючи з глибини 405 см за присутністю переривистих концентричних

ліній піску шириною до 10 см, що чергувались з прошарками чистого лесу. Уздовж імовірного краю ями знаходились кілька великих, добре збережених кісток мамонта, що включали два уламки хребців, фрагменти черепа та ребра, а також невелика кількість кременю. Всі знахідки залягали на глибині від 405 до 415 см з ухилом до ймовірного центру ями. Порода, як всередині ями, так і за її межами не пофарбована (Корниец, Сунцов, Соффер 1996, с. 6, 16).

Наступного року завдяки бурінню було визначено площу об'єкту, яка була поділена на чотири сектори. У 1997—1998 рр. розкопки ями проводились у південному секторі, до якого увійшли кв. 22В, 22Г, а також частково 22А і 22Б, що дало можливість одночасно вивчити стратиграфію ями від перекриваючих її відкладень до її дна, і простежити зв'язок між ямою та культурним шаром стоянки. Серед знайденого матеріалу були дрібні (до 4 см) і масивніші (до 20 см) фрагменти та цілі кістки тварин, значний відсоток яких містив сліди перебування у вогні. Культурний шар забарвлений в темно-сірий колір з включеннями обпаленого матеріалу (Корниец 1997, с. 7—10). Було зроблено припущення, що центр об'єкту має знаходитись у кв. 23А. У 1998 р., було завершено дослідження південного сектору ями та зроблені висновки щодо характеру нашарування, складу фауністичних решток. У південному секторі ями 6 досліджено шари, у яких виявлено велику кількість матеріалу, представленого фауністичними рештками, горілою кісткою, крем'яними виробами, а також шматочками вохри. Мамонтові кістки представлені переважно уламками черепних кісток, окремими пластинами зубів, фрагментами ребер (Корниец 1997, с. 23; Корниец, Сунцов 1999, с. 9—12).

Другий етап дослідження ями 6 розпочався 2006 р. В ході зачистки східної стінки розкопу були виявлені досить насичені культурними рештками ділянки «топталища» на кв. 23Б, 23Г і 18Г прилеглих до ями 6 і пов'язаних з ГПК 2. Після цього були зроблені прирізки в кв. 23А і 23Б, в межах східного сектору ями (Нужний та ін. 2007, с. 11—13). У 2007—2008 рр. було досліджено верхню частину заповнення ями на кв. 22Б, 23А і 23В. В ході цих досліджень виявлено низку великих трубчастих кісток по краю ями, потужну лінзу стерильного піску та почато дослідження основного вуглисто-песчаного шару заповнення ями (Нужний та ін. 2008, с. 9).

У 2010—2014 рр. продовжувалось дослідження вмісту найпотужнішого шару Z-2 у східному секторі ями на кв. 23А і 23В. Основні знахідки представлені кістковими рештками тварин, переважно мамонта, виробами з кременю та органічних матеріалів. Серед останніх привертають увагу фрагменти ребер мамонта; анатомічні групи кінцівок зайця; анатомічна група з двох хребців мамонта з слідами обпалу з однієї сторони; фрагменти трубчастих кісток

мамонта; щелеп; дві лопатки та фрагменти кісток інших ссавців.

Найбільш цікавим комплексом в придонній частині виявилась частина скелету лисиці, що лежала на масивній лопатці мамонта. Анатомічна група складалась з повного черепа, декількох хребців та відділу верхньої кінцівки. Череп та хребці перекривались ребром молодого мамонта, поперечно зрізаного в дистальній частині. Окрім дистальної частини ребро ціле, за характером епіфізів слід сказати про досить молодий вік особини. Дистальна частина поперечно зрізана по обох сторонах та з боків, а потім зламана. Загалом, комплекс демонструє досить представницьку серію виробів з органічних матеріалів, серед яких наявні оброблені кістки, знаряддя праці, предмети декоративного мистецтва.

У 2014 р. завершено дослідження східного сектору ями у кв. 23А і 23В, завдяки чому отримано повний повздовжний розріз об'єкту, що дозволило провести попередній аналіз стратиграфічних особливостей заповнення та дати характеристику крем'яному комплексу і фауністичних решток, що походять з неї (Шидловський та ін. 2015).

Особливості господарського об'єкту. У результаті вивчення двох секторів ями, встановлено, що діаметр об'єкта в перетині по довгій вісі близько 2 м у верхній частині, а глибина близько 1 м у найглибшій частині на кв. 23А (рис. 1). Борти ями, судячи з повного розрізу, не симетричні. З південно-західної сторони край більш похилий, спускається невеликими уступами до рівня долівки. Північно-східний край ями більш стрімкий, без будь-яких уступів. Долівка ями має нахил з південного заходу на північний схід в напрямку до найглибшої ділянки. Складається враження, що яма мала своєрідний вхід з південно-західного боку (рис. 1: В).

Судячи з розташування великих кісток по краю об'єкту у верхній частині заповнення, яма мала своєрідну конструкцію над найглибшою частиною споруди, у створенні якої було використано трубчасті кістки мамонта (рис. 1: С). У верхніх горизонтах самої ями виявлено в основному уламки черепних кіток, окремих пластин зубів та фрагменти ребер мамонта. На прилеглий до ями території з південного сходу розкрито дві горизонтально розташовані лопатки мамонта, одна з яких мала округлий штучний отвір (Корнієць 1997, с. 23).

Яма 6 характеризується присутністю в ній потужного зольного шару, а також декількох тонших вуглистих прошарків, що спускаються з рівня давньої поверхні до її нижньої межі (рис. 1: D, E). Стратиграфічні дослідження П. Езартса показали три етапи накопичення культурних решток (Z-1, Z-2 і Z-3) зі стерильними прошарками між ними, що корелюються з трьома культурними прошарками, які було

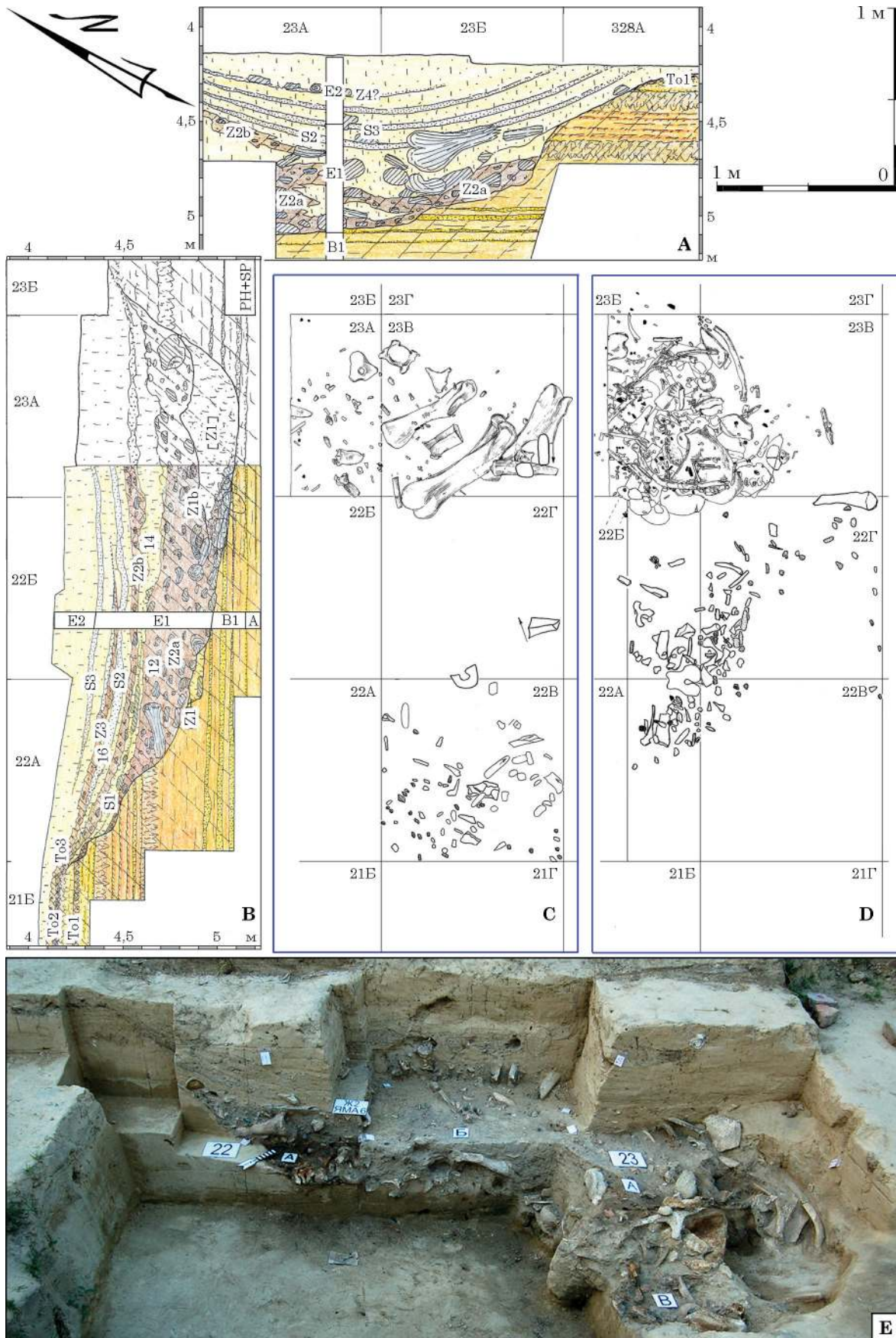
простежено на різних ділянках стоянки загалом (То-1, То-2, То-3; Haesaerts et al. 2015, р. 367—378).

Найнижчий шар (Z-1), який фіксує етап утворення ями, виявився практично пустим, за винятком незначної кількості крем'яних виробів та дрібних фрагментів кісток на самому дні об'єкту. Наступний етап функціонування ями (шар Z-2) являє собою щільну брекчію з супіску та кісткового вугілля, потужністю до 35 см, з фрагментами великих кісток мамонта, анатомічними групами інших ссавців, що супроводжувались крем'яними та кістяними знаряддями, відходами кременеобробного та кісткорізного виробництва. В деяких місцях ця лінза рошаровувалась горизонтами чистого піску. Третій етап у існуванні об'єкту представлений шаром Z-3, що також являє собою вуглисті прошарок меншої потужності, відділений від попереднього лінзою чистого піску. Цей прошарок сягає до 4 см товщини, заходить на верхній край західного борту ями, де з'єднується з зольною масою «топталища» на кв. 21А і 21Б. Він містить поодинокі, дрібні уламки кісток, лусочки кременю і велику кількість дуже дрібних кістяних вуглинок, котрі надають йому характерний «зольний» вигляд.

Для основного шару Z-2 було отримано декілька радіовуглецевих дат в межах 14800—14600 ВР, що у календарних каліброваних датах це відповідає 17700—18000 рр. тому, і за П. Езартсом відноситься до другої фази існування стоянки (Haesaerts et al. 2015, рр. 385—390; Шидловський та ін. 2019).

Фауністичний комплекс господарської ями. Різні сектори господарської ями досліджувались в різний час та різними командами дослідників, що безумовно позначилося на різниці як в техніці польових робіт, так і в методах опрацювання остеологічного матеріалу. Крім того, слід урахувати, що єдиним джерелом про дослідження ями у 1995—1998 рр. є виключно польові звіти, в яких зазвичай подано попередню інформацію без детального аналізу кісткових решток. Найбільша кількість фауністичних залишків та виробів з органічних матеріалів походить з зольного шару Z-2 південного та східного секторів. З метою уникнення змішування матеріалів з різних ділянок об'єкта, наводимо дані по фауністичному комплексу цього шару окремо по секторам.

Південний сектор (кв. 22А, 22Б, 22В, 22Г). Під керівництвом Н. Л. Корнієць було досліджено південний сектор ями 6, з якого було зібрано 1040 зразків остеологічного матеріалу (1997—1998 рр. дослідження). Найбільше одиниць матеріалу, з визначених кісток належить зайцю, мамонтові, песцю і вовку (табл. 1; Корнієць, Сунцов 1999; Корнієць 2000). До рідкісних знахідок відносяться: череп з виїнятими верхніми зубами і дві фаланги росомахи, а також одна кінцівка невизначеного птаха. Серед

Рис. 1. План та загальний вигляд ями 6: А — стратиграфія поперечного перетину ями; В — стратиграфія повздовжнього перетину ями (за Haesaerts et al. 2015); С — планіграфія верхніх шарів ями; D — планіграфія заповнення ями на рівні шару Z-2 (за Корнієц 1997; 1998; Шидловський та ін. 2012); Е — загальний вигляд ями з південного сходу в ході досліджень

Таблиця 1. Датування шару Z-2 господарської ями 6

Шар, Z-2a	Матеріал	Шифр	Вік, BP	OxCal v4.2.3, BP
Верхній	Деревне вугілля	SacA-11487	14600 ± 60	17681—17882
Там само	Те саме	SacA-11486	14610 ± 60	17692—17892
Середній	Кістка мамонта	GrA-38810	14750 ± 50	17866—18031
Там само	Та сама	SacA-11177	14810 ± 90	17895—18138

Таблиця 2. Видове співвідношення визначених фауністичних решток ссавців у шарі Z-2 південного та східного секторів ями 6

Вид тварини	Південний сектор *		Східний сектор		Загалом	
	N	%	N	%	N	%
Мамонт <i>Mammuthus primigenius</i>	381	36,6	279	50	660	41,3
Заєць <i>Lepus cf. europaeus</i>	461	44,3	198	35,4	659	41,2
Песець / лисиця ** <i>Vulpes vulpes / Alopex lagopus</i>	124	11,9	59	10,6	183	11,5
Вовк <i>Canis lupus</i>	69	6,6	19	3,4	88	5,5
Росомаха <i>Gulo gulo</i>	4	0,3	1	0,2	5	0,3
Олень <i>Rangifer tarandus</i>	1	0,1	1	0,2	2	0,1
Печерний лев <i>Panthera spelaea</i>	—	—	2	0,4	2	0,1
Всього	1040	100	559	100	1599	100

* Не було враховано 1 кістку птаха та 2 кістки гризуна за 1998 р.; ** У звітах Н. Л. Корнієць і В. Ю. Сунцова говориться лише про песців, на відміну від пізніших звітів, оскільки за будовою скелету песці та лисиці дуже схожі і належать до однієї родини (*Vulpes*).

великих уламків кісток мамонта переважають частини кінцівок. Фрагменти інших частин скелета (черепи, хребців, ребер, зубів, фаланг і ін.) присутні в набагато меншій кількості.

Залишки зайця і лисиці / песця представлені всіма частинами скелета, часто групи кісток лежали в анатомічному порядку, що особливо характерно для дистальних частин лап. Їхнє вивчення показало, що передні кінцівки відрізані на рівні ліктьової кістки, а задні — на рівні гомілкової, що може вказувати на обрізання лап в процесі зняття шкурки з зайців і песців. Мінімальна кількість особин зайця, врахована з цих решток — 7 особин, песця — 1. Залишки вовка представлені кістками кінцівок, що належали принаймні 2 особинам. Кістки передніх кінцівок (плечова, ліктьова і променева, зап'ясток, п'ясток, фаланги) перебували в анатомічному порядку. Всі кістки, що знаходилися в зольній масі, цілі, мають хорошу збереженість і без слідів вогню. З кістяних виробів у вищезгаданих квадратах було знайдено проколки з трубчастих кісток зайця: три цілих предмета і два уламки, а також різні кістки мамонта, риг і зуб північного оленя зі слідами обробки (Корнієць, Сунцов 1999, с. 10, 32).

Східний сектор (кв. 23А, 23В). За результатами досліджень, проведених у 2010—2014 рр., фауністичний матеріал складається з майже 54000 фрагментів, з яких більше 1 % було визначено таксономічно: це переважно шерстистий мамонт, заєць, вовк, лисиця, а також

печерний лев і росомаха (табл. 2). Попередній аналіз фауністичних решток з розкопок Межиріцького поселення 2010—2014 рр. проведено співробітниками лабораторії Національного природничого музею (Париж), під керівництвом С. Пеана. Серед фауністичних решток оброблених людиною привертають увагу ребра мамонта; фрагменти обробленого бивня; фрагменти модифікованих людиною трубчастих кісток дрібних ссавців (Шидловський та ін. 2012, с. 18, 46, 47).

Кісткові рештки, оброблені людиною.
Вироби з органічних матеріалів. Подальші дослідження фауністичного комплексу зосереджувались на зразках остеологічного матеріалу, які мають сліди людської обробки — навмисної модифікації форми кістки. Загалом, всі вироби з органічного матеріалу можна розділити на відходи кісткорізного виробництва та готові вироби. Останні, в свою чергу, поділяються на знаряддя праці та прикраси, або предмети декоративного мистецтва.

До першої категорії віднесено ребра мамонта (7 екз.) з типовим патерном обробки: поперечні надпили, асоційовані зі зламами (рис. 2). Сюди ж відноситься два ребра, які було зламано таким способом з обох боків. Ще у двох випадках ребро почали пиляти, але не довели роботу до кінця. В переважній більшості випадків відпилювалась дистальна, вузька частина мамонтового ребра. Зважаючи на те, що вироби з дистальних частин мамонтових ребер було

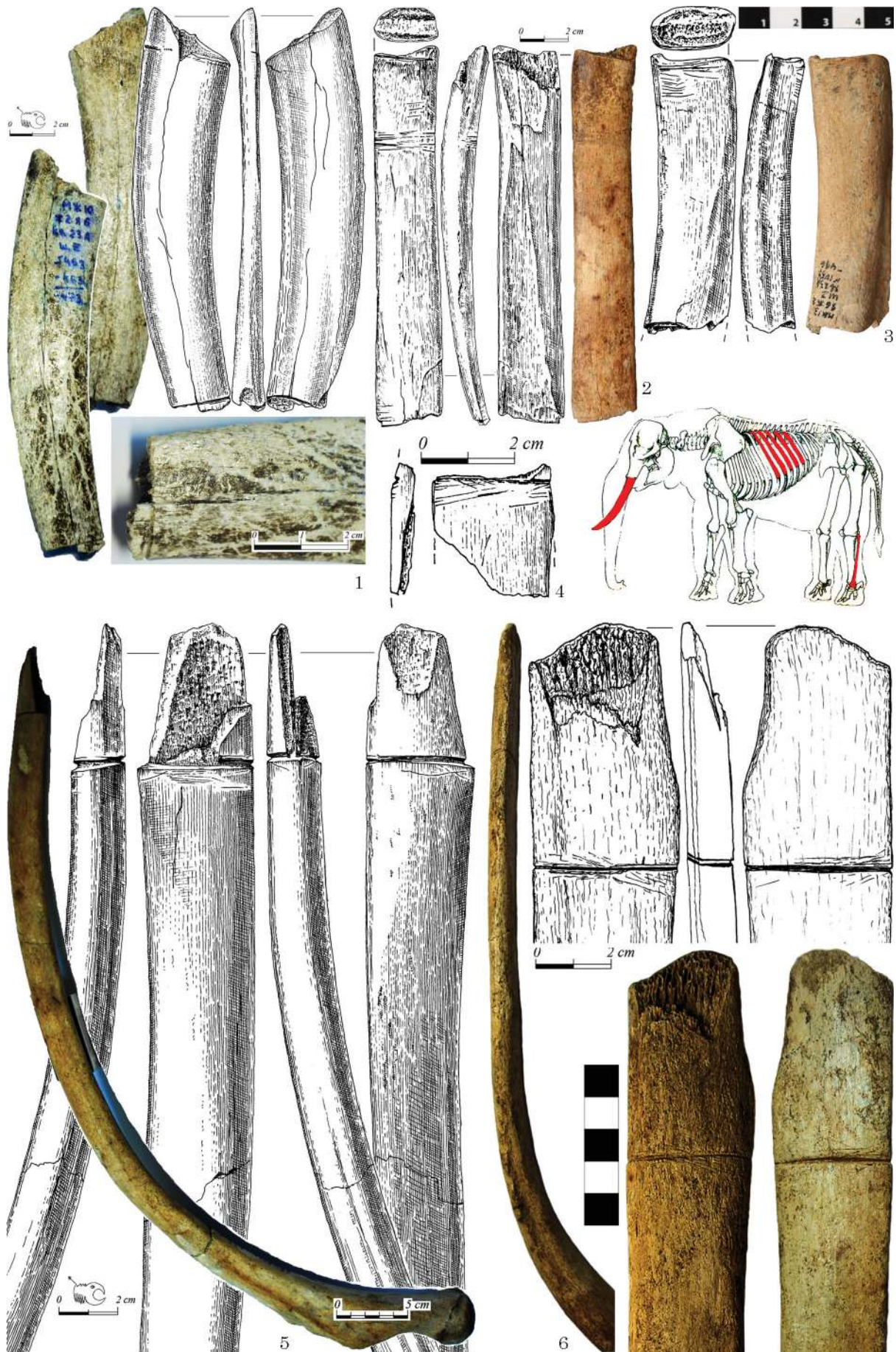

Рис. 2. Межиріч, яма 6: фрагменти оброблених ребер мамонта

знайдено в житлі 4 та в культурному шарі на південь від житла 1, вони були цінними для мешканців стоянки і піддавались подальшій обробці. Ребра з відрізаннями кінцями, що залишались після відтинання дистальних частин скидалися у яму в якості сміття.

Серед знарядь з кістки слід відмітити проколки з довгих кісток середніх та дрібних ссавців (рис. 3: 4, 5, 8—10). При дослідженні південного сектору було виявлено три цілих вироби і два уламки з кісток зайця та простежені певні особливості у виготовленні цих знарядь (Корнієць, Сунцов 1999, с. 10). Розкопки 2010—2014 рр. збільшили колекцію прокопок з довгих кісток ссавців середнього розміру (на 6 екз.) виробами не лише з заячих кісток, але й з кісток лисиці / песця. Частина фрагментів трубчастих кісток є відходами виробництва прокопок (рис. 3: 7, 11, 12).

Окрему категорію складають голки, які в наявних матеріалах представлені виключно фрагментовано (рис. 3: 1, 2). Ці вироби, виготовлені з мамонтового бивня або кістки, мають округлий або овальний перетин 3—4 мм в діаметрі. Судячи з знахідок цілих екземплярів з інших об'єктів стоянки, ці вироби досить різнилися характером обробки проксимального кінця — наявні вушка, надпили чи надрізи та ін.

Імовірно, природні розмірні категорії, по яких розподілені різні види тварин, давали давнім мисливцям певну стандартизацію, яку їм залишалося адаптувати відповідними технологіями обробки. У більшості випадків біля краю знаходяться поперечні сліди різання або пиляння. Скоріш за все, це надпили, які робилися для створення косоного зламу і гострого кінця прокопки, окрім того, проколки та інші гострі предмети відрізняються відполірованою поверхнею (Шидловський та ін. 2012, с. 18).

Вироби з мамонтового бивню представлені фрагментом пазового наконечника (рис. 4: 4). Виріб сплющений, має овальний переріз. Один кінець його зламаний, а інший спочатку зламаний, а потім заглажений з метою його потоншення. По поверхні виробу в повздовжньому напрямку прорізано дві канавки (пази), одна з яких заходить на сплющену поверхню, а інша розташовується безпосередньо на ребрі. На одній з поверхонь виробу простежуються прокреслені лінії, як в повздовжньому, так і в поперечному напрямках. В одному випадку комбінація ліній утворює «орнамент» у вигляді «сіточки». У цьому випадку, можливо припустити, що виріб вивбуз з ужитку в результаті зламу.

Обидві знахідки решток північного оленя пов'язані з фрагментами рогів цієї тварини, що несуть на собі сліди лощення та полірування в результаті використання.

Категорія прикрас з решток мамонта представлена двома виробами. Перший — фрагмент пластини зуба мамонта циліндричної форми (рис. 4: 1). Він має випиляний паз по

всій окружності на одному з кінців. Так як це єдиний слід обробки на цьому зразку, можна припустити, що паз було зроблено для використання фрагменту зуба у якості підвіски. Ще один виріб — зламана намистина з бивню з простеженим отвором посередині (рис. 4: 2).

Фауністичні рештки з слідами обробки. Яскравим свідченням виготовлення прикрас являються знахідки фрагментів черепів хижих тварин з видаленими зубами. Знахідка 1998 р. черепа росомахи з (Корнієць 1999) доповнена пізнішою знахідкою верхньої щелепи вовка зі слідами видалення ікол (рис. 4: 3). Для цього біля кожного ікла спереду і ззаду було зроблено надпили, схоже для того, аби легше вийняти зуб разом з коренем з альвеоли. Слід також відмітити, що частина зубів (різці), залишилися на місці та відсутні сліди вирізання. Часте використання зубів хижих тварин в якості прикрас підтверджено для багатьох об'єктів стоянки і дозволяє стверджувати про наявність особливої технології їхнього виготовлення.

До категорії «господарська діяльність» відносяться довгі кістки дрібних ссавців (заєць та лисиця) зі слідами розбирання туш у вигляді надрізів (8 екз.). Даний тип слідів свідчить про операції, пов'язані зі зняттям шкур, розчленуванням туш або відділенням м'язів від кісток.

Важливими свідченнями споживання мамонтового м'яса мешканцями стоянки є сліди свіжування у вигляді надрізів на лопатці, фаланзі та інших кістках цієї тварини. Сліди скобління по кістці також виявлені на лопатках та ребрах мамонта. Мамонтова кістка та бивень активно піддавались обробці шляхом оббивання, про що свідчить великий фрагмент стегової кістки з слідами ударів та кістяні і бивневі відщепи (рис. 4: 5).

Висновки. Межиріцька пізньопалеолітична стоянка — одна із найбільш атрактивних пізньопалеолітичних пам'яток Східної Європи, що вивчається вже понад пів століття різними групами дослідників. Одним з об'єктів, що досліджується з середини 1990-х рр. є господарська яма 6, що відноситься до другого ГПК і розташована на південь від другого житла з використанням кісток мамонта. Фауністичний комплекс ями, як і для інших об'єктів стоянки, демонструє абсолютне домінування мамонта та зайця серед здобичі. На противагу комплексам жител, в яких зафіксовані різні вікові категорії мамонта, в заповненні ями переважають кістки молодих та дуже молодих особин, що може свідчити про особливості полювання на цих тварин. Частина кісток тварин несе безпосередні свідчення проведення операцій по білуванню та розбиранню туш мамонта та зайця (Шидловський, Мамчур та ін. 2019; Péan et al. 2019).

Кістки та бивні виступали паливом та сировиною для виготовлення знарядь та прикрас. Аналіз модифікованих людиною кісток засвід-

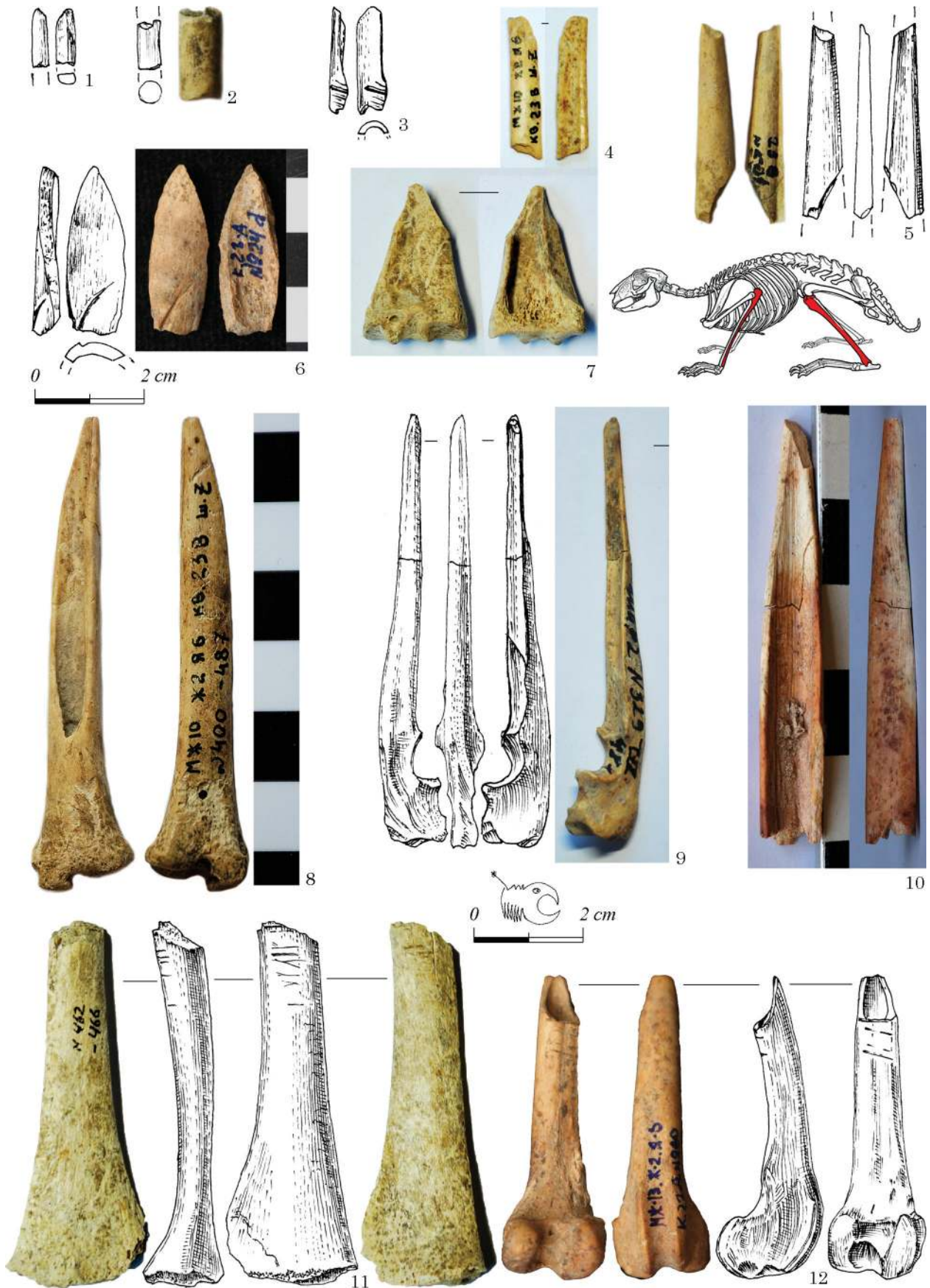

Рис. 3. Межиріч, яма 6: фрагменти голок, проколки та оброблені трубчасті кістки дрібних ссавців

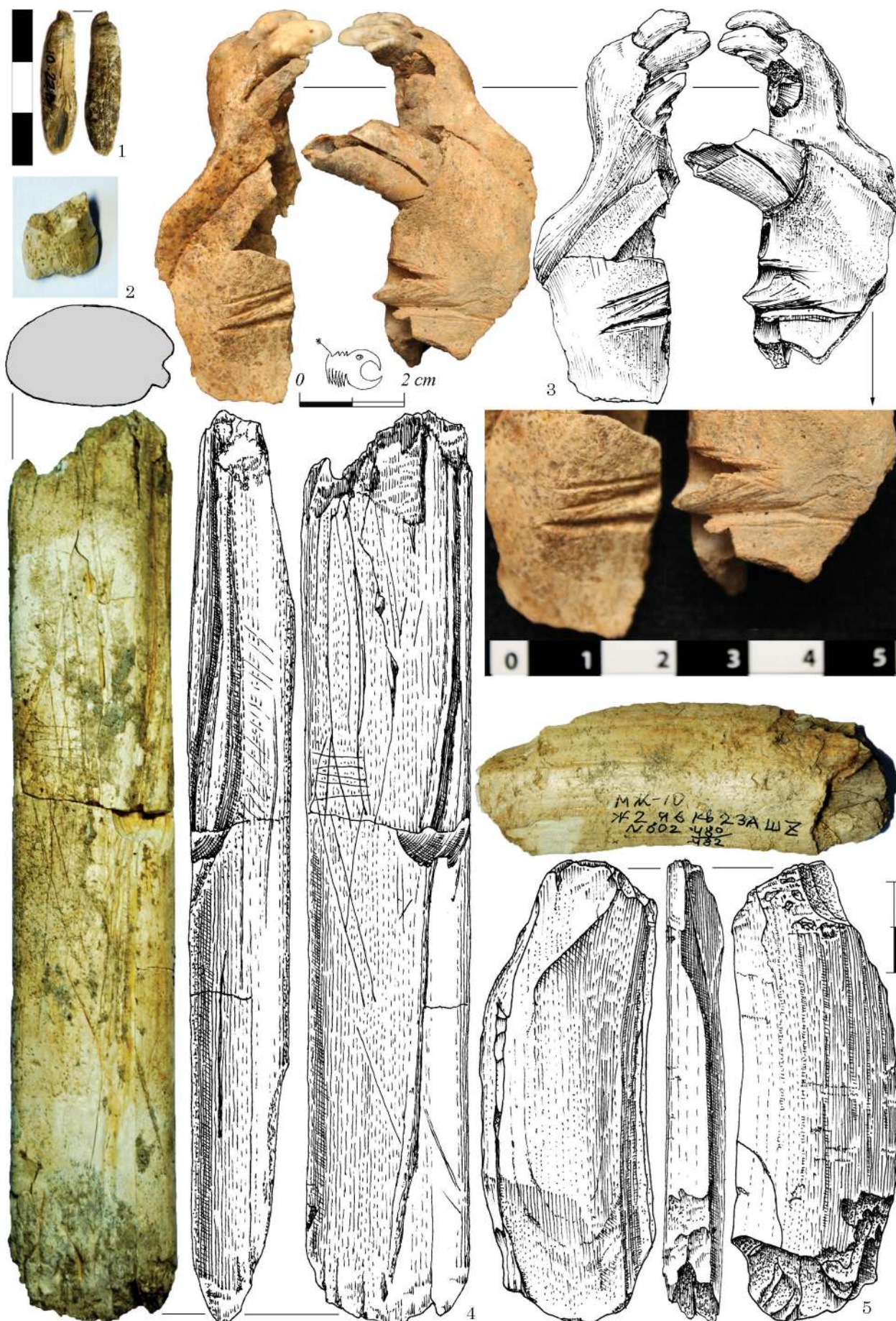

Рис. 4. Межирич, яма 6: прикраси, щелепа вовка та вироби з бивню

чив вибірковість у використанні фауністичних решток для виготовлення певних категорій виробів. Можливо визначити декілька паттернів обробки, які характеризують кістяну індустрію Межиріччя: поперечні надрізи мамонтових ребер з метою отримання дистальних частин для подальшої обробки, повздовжні розлами трубчастих кісток дрібних та середніх ссавців для виготовлення проколок, специфічна обробка щелеп хижих тварин з метою отримання зубів для виготовлення прикрас.

Вивчення вмісту заповнення ями 6 засвідчило наявність декількох етапів її функціонування. Можливо, перший етап пов'язаний з зберіганням м'яса та кісткової сировини, однак найбільш потужний шар Z-2, склався внаслідок використання цього об'єкту в якості смітєвої ями. На це вказує співвідношення кількості роздроблених кісток до цілих та характер кісток з слідами обробки: наявність анатомічних груп кінцівок дрібних ссавців, сліди розчленування, переважання виробів, що були зламані в давнину.

Особливості кістяної індустрії, виявлені в господарській ямі, нарівні з технологією кременеобробки, відображають культурно-хронологічну своєрідність господарсько-побутового комплексу, що створює широке поле для проведення порівняльного аналізу з іншими пам'ятками епіграветського (і не тільки) кола.

Матеріали досліджень використані у створенні міжнародного навчального курсу «Природа і суспільство первісної Європи», що підтримується Європейським Союзом за програмою House of Europe: <https://houseofeurope.org.ua/en>.

ЛІТЕРАТУРА

Гладких, М. І., Корнієць, Н. Л. 1979. Нова споруда з кісток мамонта в Межиріччі. *Вісник АН УРСР*, 9, с. 50-54.

Дудник, Д. В. 2017. Етапи дослідження Межиріччя стоянки. *Vita antiqua*, 9: Людина та ландшафт: первісна археологія Східної Європи, с. 69-80. DOI: 10.37098/VA-2017-9-69-80

Корнієць, Н. Л. 1997. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1996 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1996/54.

Корнієць, Н. Л. 2000. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1999 году.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1999/3.

Корнієць, Н. Л., Сунцов, В. Ю., Соффер, О. 1996. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1995 году.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1995/96.

Корнієць, Н. Л., Сунцов, В. Ю. 1998. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1997 году.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1997/51.

Корнієць, Н. Л., Сунцов, В. Ю. 1999. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1998 году.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1998/51.

Нужний, Д. Ю. 2015. *Верхній палеоліт західної та північної України (техніко-типологічна варіабельність та періодизація)*. Київ: Філюк О.

Нужний, Д. Ю., Корнієць, Н. Л., Пеан, С., Шидловський, П. С., Езердз, П. 2007. *Звіт про розко-*

пки верхньопалеолітичного поселення Межирічч у 2006 році. НА ІА НАН України, ф. 64, 2006/65.

Нужний, Д. Ю., Корнієць, Н. Л., Шидловський, П. С., Пеан, С. 2008. *Звіт про розкопки верхньопалеолітичного поселення Межирічч у 2007 році.* НА ІА НАН України, ф. 64, 2007/167.

Пидопличко, І. Г. 1969. *Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине.* Киев: Наукова думка.

Пидопличко, І. Г. 1976. *Межиричские жилища из костей мамонта.* Киев: Наукова думка.

Шидловський, П. С. 2013. Дослідження та проблеми збереження Межиріччя стоянки мисливців на мамонтів. *Праці науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень*, 8, с. 567-581. DOI: 10.5281/zenodo.1188707

Шидловський, П. С., Нужний, Д. Ю., Пеан, С., Прядко, Д. Ю. 2012. *Звіт про розкопки верхньопалеолітичного поселення Межирічч у 2011 році.* НА ІА НАН України, ф. 64, 2011/251.

Шидловський, П. С., Нужний, Д. Ю., Пеан, С., Лизун, О. М. 2015. Дослідження господарської ями № 6 на Межиріччя стоянці. *Археологічні дослідження в Україні 2014 р.*, с. 259-261. DOI: 10.5281/zenodo.1202443

Шидловський, П., Езарте, П., Цвіркун, О., Чимирис, М. 2019а. Стратиграфічні дослідження Межиріччя стоянки. *Археологічні дослідження в Україні 2017 р.*, с. 321-324. DOI: 10.5281/zenodo.3365380

Шидловський, П., Мамчур, Б., Чимирис, М., Ріан, С. 2019б. Кістяні вироби із господарчої ями Межиріччя стоянки: інтерпретація об'єкту. В: *Від палеоліту до козацької України: Анотації Міжнародної конференції до 100-літнього ювілею Дмитра Яковича Телегіна*. Київ: О. Філюк, 2019, с. 114-115.

Haesaerts, P., Péan, S., Valladas, H., Damblon, F., Nuzhnyi, D. 2015. Contribution a la stratigraphie du site paléolithique de Mezhyrich (Ukraine). *L'Anthropologie*, 119, 4, p. 364-393. DOI: 10.1016/j.anthro.2015.07.002

Péan, S., Shydlovskiy, P., Haesaerts, P., Chymyrys, M., Mamchur, B. 2019. Functional features related to subsistence behaviours of Mezhyrich (Ukraine) Epigravettian settlements: multidisciplinary analyses of pit no. 6 content. In: *3rd Conference World of Gravettian Hunters, Abstracts*. Krakow: ISEA PAS, 60. DOI: 10.5281/zenodo.3233348

Shydlovskiy P., Pean S., Crepin L., Tsvirkun O. 2018. Investigating a Prehistoric mammoth bone dwelling: from field and lab research to education. *Quaternary Perspectives*, 25, 2, p. 18-19. DOI: 10.5281/zenodo.2631381

REFERENCES

Gladkikh, M. I., Kornietz, N. L. 1979. Nova sporuda z kistok mamonta v Mezhyrichi. *Visnyk AN URSS*, 9, s. 50-54.

Dudnyk, D. V. 2017. Etapy doslidzhennia Mezhyrytskoi stoyanky (Stages of research of Mezhyrich site). *Vita antiqua*, 9: Human & landscape: Prehistoric Archaeology of Eastern Europe, s. 69-80. DOI: 10.37098/VA-2017-9-69-80

Kornietz, N. L. 1997. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1996 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1996/54.

Kornietz, N. L. 2000. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1999 году.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1999/3.

Kornietz, N. L., Suntsov, V. Yu., Soffer, O. 1996. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1995 году.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1995/96.

Kornietz, N. L., Suntsov, V. Yu. 1998. *Otchet o raskopkakh pozdnepaleolitichneskoy stoyanki Mezhyrich v 1997 godu*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1997/51.

Kornietz, N. L., Suntsov, V. Yu. 1999. *Otchet o raskopkakh pozdnepaleolitichneskoy stoyanki Mezhyrich v 1998 godu*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1998/51.

Nuzhnyi, D. Yu. 2015. *Verkhniy paleolit zakhidnoi ta pivnichnoi Ukrainy (tekhniko-topologichna variabelnist ta periodyzatsiia)*. Kyiv: O. Filiuk.

Nuzhnyi, D. Yu., Kornietz, N. L., Péan, S., Shydlovskiy, P. S., Haesaerts, P. 2007. *Zvit pro rozkopky verkhnopaleolitychnoho poselennia Mezhyrich u 2006 rotsi*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2006/65.

Nuzhnyi, D. Yu., Kornietz, N. L., Shydlovskiy, P. S., Péan, S. 2008. *Zvit pro rozkopky verkhnopaleolitychnoho poselennia Mezhyrich u 2007 rotsi*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2007/167.

Pidoplichko, I. G. 1969. *Pozdnepaleoliticheskiye zhilishcha iz kostey mamonta na Ukraine*. Kiev: Naukova dumka.

Pidoplichko, I. G. 1976. *Mezhyrichskiy zhilishcha iz kostey mamonta*. Kiev: Naukova dumka.

Shydlovskiy, P. S. 2013. *Doslidzhennia ta problemy zberezhennia Mezhyritskoho poselennia myslivtsiv na mamontiv*. *Pratsi naukovo-doslidnoho instytutu pamiatkookhoronnykh doslidzhen*, 8, s. 567-581.

Shydlovskiy, P. S., Nuzhnyi, D. Yu., Péan, St., Priadko, D. Yu. 2011. *Zvit pro rozkopky verkhnopaleolitychnoho poselennia Mezhyrich u 2011 rotsi*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2011/251.

Shydlovskiy, P. S., Nuzhnyi, D. Yu., Péan, St., Lyzun, O. M. 2015. *Doslidzhennia hospodarskoi yamy N 6 na Mezhyritskii stoiantsi*. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2014 r.*, s. 259-261. DOI: 10.5281/zenodo.1202443

Shydlovskiy, P. S., Haesaerts, P., Tsvirkun, O., Chymyrys, M. 2019a. *Stratygrafichni doslidzhennia Mezhyritskoi stoianky*. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2017 r.*, s. 321-324. DOI: 10.5281/zenodo.3365380

Shydlovskiy, P. S., Mamchur, B., Chymyrys, M., Péan, S. 2019b. *Kistiany vyroby iz hospodarchoi yamy Mezhyritskoi stoianky: interpretatsiia ob'ektu*. In: *From Palaeolithic to Cossack Ukraine: Anotatsii Mizhnarodnoi konferentsii do 100-lytnoho yuvileiu Dmytra Yakovycha Telehina*. Kyiv: O. Filiuk, s. 114-115.

Haesaerts, P., Péan, S., Valladas, H., Damblon, F., Nuzhnyi, D. 2015. *Contribution a la stratigraphie du site paléolithique de Mezhyrich (Ukraine)*. *L'Anthropologie*, 119, 4, p. 364-393. DOI: 10.1016/j.anthro.2015.07.002

Péan, S., Shydlovskiy, P., Haesaerts, P., Chymyrys, M., Mamchur, B. 2019. *Functional features related to subsistence behaviours of Mezhyrich (Ukraine) Epigravettian settlements: multidisciplinary analyses of pit no. 6 content*. In: *3rd Conference World of Gravettian Hunters, Abstracts*. Krakow: ISEA PAS, 60. DOI: 10.5281/zenodo.3233348

Shydlovskiy P., Pean S., Crepin L., Tsvirkun O. 2018. *Investigating a Prehistoric mammoth bone dwelling: from field and lab research to education*. *Quaternary Perspectives*, 25, 2, p. 18-19. DOI: 10.5281/zenodo.2631381

*P. S. Shydlovskiy, B. V. Mamchur,
M. V. Chymyrys, S. Péan*

OSTEOLOGICAL MATERIALS FROM THE HOUSEHOLD PIT 6 AT THE MEZHYRICH SETTLEMENT: INTERPRETATION OF THE FINDS

The Upper Palaeolithic settlement of Mezhyrich is located on the territory of Mezhyrich village of Kaniv district, Cherkasy region. The settlement is located on the cape formed by the valleys of the rivers Ros' and Rosava. Palaeolithic cultural layers of the site lies 2.5—3 m below the modern surface. The site is radiocarbon dated to 15—14.3 kyr BP. using bones of several animal species, including mammoth. The remains of the structures and objects are well-preserved

in the cultural layer, they contain bone, antler and ivory.

In the last years pit 6 is household object of a particular interest. It belongs to the second household unit and is situated to the south of the second dwelling's structure. The microstratigraphic studies of the object indicate three episodes of sediment accumulation in the pit, which correspond to the three cultural horizons of the site. As a result of the excavation we have a bright series of bone, tusk and antler artifacts. According to the cross-sections of the north and east walls, the pit is a lens-shaped (lens-like) depression with a diameter of about two meters and a depth of one meter. There were large mammoth bones by the edges of its filling.

For the study we have chosen samples of osteological material which bear traces of human processing. As a result of the zooarchaeological analysis several main categories of the material were chosen (identified): blanks of mammoth ribs, bone tools of long bones of small/medium-sized mammals and ornaments of teeth. It allowed to find out some technological traits and to deepen the understanding of household and everyday life of Upper Palaeolithic hunters-gatherers from the Mezhyrich site. The study of the collection allows to widen the description of this site and to conclude about the life of its inhabitants.

The research materials were used in the creation of the international training course «Nature and Society in Prehistoric Europe», supported by the European Union under the House of Europe programme: <https://houseofeurope.org.ua/en>.

Keywords: Mezhyrich, Epigravettian, zooarchaeology, faunal assemblage, bone tools.

Одержано 22.04.2020

МАМЧУР Богдан Вячеславович, магістр біології, магістрант, університет міста Феррара, вул. Ерколе І Д'Есте, 32, Феррара, Італія.

МАМЧУР Bohdan V., Master in biology, Master student, the University of Ferrara, Ercole I d'Este str., 32, Ferrara, Italy.

ORCID: 0000-0002-8574-1662, e-mail: boma.pg@gmail.com.

ПЕАН Стефан, доктор філософії, асоційований професор, Національний природничий музей, вул. Рене Панхард, 1, Париж, 75013, Франція.

PEAN Stéphane, PhD, associate professor, the National Museum of Natural History, rue René Panhard, 1, Paris, F-75013, France.

E-mail: stephane.pean@mnhn.fr.

ЧИМИРИШ Маргарита Володимирівна, магістр археології, історик 2 категорії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна.

CHYMYRYS Marharyta V., Master in archaeology, historian of 2nd category, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska str., 60, Kyiv, 01033, Ukraine.

E-mail: margochimiris@gmail.com.

ШИДЛОВСЬКИЙ Павло Сергійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна.

SHYDLOVSKYI Pavlo S., PhD, associate professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska str., 60, Kyiv, 01033, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-6771-812X, e-mail: prehist@knu.ua.